

բարս իմ. զհայր Անտօնն, զԽուպրիճանն, զՊապաճանն, և զորդիս իմ զՍրապն և զամենայն արիւն մերձաւորս իմ. և զհոգւոր եղբարքն իմ զտէր Վարդանն, զտէր Մարութէն, զտէր Յուսէփն, զտէր Գրիգորն, զմիւս տէր Վարդանն, և զհոգւոր աշակերտքն իմ, զՄանուէլ, զՄելքոն դպիրն, զՄելքիսեղեկն . . . որ մեզ չար կամենայ. նոցա հոգւոյն Աստուած ողորմի . . . : Յիշատակ է քարոզ գիրքս մ. Սահիպի յարին հոգւոյն, Հերիքին, Կուկազին. հօրն Կուպէկին, մօրս Հերիքէին, որդւոցն Միսաքին, Սուտանին. և ձեռն տէր Պաւղոսին, աղբաւրս Խուշախի»:

Ի հաւաքածոյից Տ. Յովն. ա. Բահանայ
Մկրեանի յիսկականէն ընդօրինակեալ
իւրով ձեռամբ:

Տրապիզօնի հայ գիւղացու կեանք

Տրապիզօնի լեռներու, անտառներու մէջ բնակութիւն հաստատող հայերն, ինչպէս գիտենք, ամբողջովին Համշէնցի և Սև գետացի հայերն են: Սոքա այն սարսափելի կոտորածէն յետոյ մոլեռանդ մահմետականներու և ենիչերիներու սարսափէն խոյս տուած, միտուած են հսկայ ու մթին անտառներու խորը, տակաւ առ տակաւ անտառներու հսկայ ժայռերը տապալած՝ խուլ վայրերը առանձին-առանձին բնակութիւն հաստատած և հետզհետէ ընդարձակելով իրենց գործերը՝ երևան եկած են, կազմած 15—20-ի չափ գիւղեր ցանցառ աներով:

Համշէնք և Սև գետը, ինչպէս գիտենք, կը բաղկանայ երկու հովիտներէ, որ Բաբերդի հիւսիսային լեռներէն մինչև Սև ծով կը տարածուին, առաջինը ծովեզրեայ Իրիզէ քաղաքով կը վերջանայ, երկրորդը Սիւրմէ, որ յարևելս Տրապիզօնի հրուանդանի մի արևմտեան կողքին ստորոտը, հանդէպ Տրապիզօնի շինուած է:

Մենք այժմ պիտի ներկայացնենք Համշէնի և Սև գետի կոտորածէն խոյս տուող այն տոհմն, աշխատասէր և չարքաշ հայերու կեանքը, որոց մէջ ծնած, մեծացած և որոց աշխատանքին ևս մասնակցած եմ. պիտի ներկայացնեմ նոցա աշխատութեան եղանակները մանրամասն թէ իւրաքանչիւր տուն, ինչպէս անտառին մի խորշը առանձին վայր տուն, մառան, մարագ, դոմ. կոթոբ, փուռան, կը շինէ, տանը շուրջը ինչպէս

ընտանի ծառներ, կաղնուհ, բանջարանոցի համար ածուխ, հացի համար լազուհի արտ կը պատրաստէ, ինչպէս զանազան բոյսեր կը սերմանէ, ինչ եղանակով կը մշակէ կաղնուար, լազուար, լուրիան, դգումը ևն. և կանեփը ու բուրդը, կտան պատրաստելու և անասուն սնուցանելու եղանակը՝ զորս կը ներկայացնեմ չարքաշ կեանքի սիրահար ընթերցողներուն, յուսալով որ բազդատուութեան մէջ կը դնեն Հայաստանի ծոյլ, մեղկ ժողովրդեան կեանքի հետ. կը խթանեն զարթեցնելու, ապրուստ ճարելու պայքարին կը մղեն:

Դեռ գործունէութեան կեանքէն չսկսած՝ մասնաւոր ինչ խօսիմ Տրապիզոնի դիրքի, հայ գիւղացոց բնակավայրերու մասին:

Այս նահանգին անմիջապէս հիւսիս և արեւմտեան հիւսիս տարածուած է Ան ծովն, իսկ յարեւելս, հարաւ և արեւմտեան հարաւ 2—3—5—10—15 ժամ հեռաւորութեան վրայ կը գտնուին 20-ի չափ հայ գիւղեր, որք զետեղուած են բարձր ու ցած լեռներու, ընդարձակ անտառներու մէջ, մեծաւ մասամբ զառւիւյր դիրքերու վրայ: Կան տներ, որոց շուրջը դժուարութեամբ մարդ կը քայլէ:

Գիւղ մի 30—40—50 տնէ կը բաղկանայ. քիչ բացառութեամբ գիւղի տներ 1—2 ժամ երկարութիւն ունեցող տարածութեան վրայ զետեղուած են, ամեն մի տուն իրարմէ 1—2—3 կամ 5 վերստ հեռուն շինուած է, կան տներ դրացու դուռը արձակուած հրացանի ձայնը անգամ չլսէր, իսկ կան միայն մի քանի գիւղեր, որոց բնակիչները ծխախոտի մշակութեամբ կը պարտապին. սակաւահող լինելուն, նաև աւազակներու երկիւղից տներն իրար մօտ շինած են:

Դաշտ ասուածը անծանօթ է այս ժողովրդեան, մի վերստ տարածութեամբ տափարակները մեծ նշանակութիւն ունին, մանաւանդ գիւղերու մէջ, ուր հազիւ հազ 2—3 արտավայր տափարակներ կերելին, ուր կը հաւաքուին կիւրակէ օրերն գիւղի երիտասարդներն ու պատանիները, կը խաղան, միայն ծովեզէրեայ հրուանդաններու միջավայրը կը գտնուին աւազոտ տափարակներ, որտեղ կաճի ձիթենին և կը մշակուի ընտիր ծխախոտ:

Այս նահանգին մէջ, ինչպէս կերելի, նախ ծովեզէրեայ վայրերը շենցուցած են յոյներ, ապա ժողովուրդը տակաւ առ տակաւ աճելով և կամ եկւորներ հաստատելով սկսած են լեռնային լանջեր բնակութիւն հաստատել, ապա մղուած են մթին անտառներու խորը թափանցել:

Յոյներ, որք Տրապիզոնի նահանգին մէջ բազմաթիւ են, կարելի է երկրին նախկին բնակիչները համարել, վասն զի սոքա

բռնած են ամենէն արգաւանդ հողերը. իսկ թուրքեր, աւելի լաւ է ասել յոյն-լաղեր (մահմետական) բռնած են աւելի քարձր մասերը. իսկ հայեր, որք փախստականներ են. նախ իրենց գլուխը պահած են անտառներու մէջ, տակաւ առ տակաւ խառնուած թուրքերու, կամ առանձին գիւղեր կազմած են:

Տրապիզոնի թէ քաղաքի և թէ գիւղերու հայ ժողովուրդը աւելի աշխատասէր, գործունեայ և քաջ է, քան յոյները, որք թէ ամեն տեղ հայերու քառապատիկը կը կազմեն. որպէս թուրքեր ևս յոյներու քառապատիկը՝ այսինքն քաղաքին մէջ 1000 տուն հայ, 4000 տուն յոյն, 8000 տուն թուրք, նոյն համեմատութեամբ կարելի է հաշուել գիւղերու յոյներն թուրքերու հետ, բացառութեան առնելով հայերը, որ աննշան թիւ մի կը կազմեն, մօտաւորապէս 2000 տուն կը կազմեն. ի բաց առնելով Սիւրմենէ, Կիւմիւշխանայ, Փլաթանայ, Ֆօլ, Էլէվիւ Իրեզէ գաւառական քաղաքներն, որոց մէջ աննշան թիւ կը կազմեն հայեր, հայ գիւղեր ևս չկան:

Ա.

Հայ գիւղացու տներ

Գիւղացիին բնակարանը երբ նեղ կգայ. կամ քանի եղբայրներ միասին բնակելու խոչընդոտներ յառաջ կգան, իրենց անէն 1—2—3 վերստ հեռու, իրենց յատուկ կամ դրամով գնուած մի անտառի յարմարաւոր վայրը կորոշէ տուն շինել, այնպիսի տեղ մի, որ լինի զառիւյսը, տան վերեւ իրեն յատուկ անտառ, որ տեղացիք ցախուտ կտան, տանը շուրջը պտղատու ծառներ տնկելու յարմարութիւն ունենայ, տանը ներքին կարողանայ արտն և ածուքը պատրաստել, երկու կողմի զառիւյսերու վրայ 5—6 արտավայր տարածութեան կաղնի տունկեր տնկել, սրանց շուրջը կամ միջավայրը ևս իր տան յատուկ արօտավայր դնենայ, միայն իր անասուններու համար: Տանը աջը կամ ձախը մի փոքրիկ, 10—15 կանգուն երկար տափարակ վայր մի կորոշէ կորոբն և կորոբի մօտ կաղնի, լիւբեայի կալը, որք եթէ տափարակ չէ, ինքը պիտի պեղէ, հարթէ, կալի յարմարցնէ:

Գիւղացին, ինչպէս ասացի, յարմարաւոր զառիւյսի մի վերայ կսկսի տան հիմը պեղել, տան տեղը հարթել. այնպէս որ տանը անմիջապէս կից, ներքին կողմ պիտի ընկնի գոմը, ըստ տեղացոց գումը, որոյ ծածքը պիտի հաւասարի տան յատակին,

որով տան յատակը միանալով գումի ծածքին. որ տախտակով ծածկուած է՝ կունենայ տան և մառանի տեղն:

Տունը գոմի ծածքի հետ միասին վերին յարկի ձև մի կառնէ:

Գիւղացու առաջին գործն է պեղել, իսկ տան տեղը հարթել: Գոմի որմերը հիւսել 3—4 կանգուն, մինչև որ վերին որմը հաւասարի տան յատակին, ապա կը միացնէ տան հիման հետ. ամեն կողմէն միանգամէն որմերը կը բարձրացնէ. տախտակ որմով կը բաժանէ տունը գոմի ծածկոցէն, որ լինելու է մառանը, տանը ետեւը—վերին որմէն դուրս հողակոյտը փորելով կը շինէ փուռը, այնպէս որ փռան բերանը կընկնի որմի միջավայրը:

Գոմի առաջը երեք-չորս քայլ լայնութեամբ կը սալայատակէ. սիւներ կանգնեցնելով վերևը տախտակամած կը շինէ, որը կառնէ բալքօնի ձև, ներքեւ կունդուռ, իսկ վերևը սուճա կը կոչուի:

Գոմի մէջ ևս կը սալայատակէ, մէջ տեղէն դէպի կունդուռը մի առուակ կը թողու, գոմի մէջը այդ առուակով անցնի դռան շեմի տակէն կունդուռը, թափի կուղիները.

Տան աջ և ձախ որմերու մէջ soլայ կոչուած պատուհաններ կը թողուն անմիջական պէտքի համար մանր-մունր իրեր դնելու, նաև քանի տեղ ևս բարկ, մայսսաս, ծափ կը զետեղեն հակեալ դիրքով մէջը աճառ, դանակ, մկրատ ևն. դնելու համար:

Տանը ուղղակի միջավայրը մի թիղ խորութեամբ կը պատրաստէ բուրակը, 1½ կանգուն տարածութեամբ բոլորչի շրջապատը որբատաշ քարերով, յատակն ևս մի մեծ սալ զետեղուած:

Այժմ ունինք առանց ծածքի տուն, վերի որմի մէջն է փռան բերանը՝ բերանի առաջն է բուրակը, բուրակի աջ ու ձախ որմերու մէջ բացուած է դռներ ել ու մուտ գործելու համար, տնէն դէպի մառան, մառանէն սուճան 1) դռներ բացուած է.

Տան ծածկը.—Գոմի որմերն արդէն մառանի երեք կողմէն բարձրացած՝ հաւասարած էր տան որմերուն, ծածկելու համար

1) Սուճան մառանէ դուրս-կունդուռի վրան երկար քայլի ձեւով շինուած է. առաջը բաց. տան հովասուն մասը կը կազմէ, ուր կը զետեղուեն փորիք կոչուած մեղուի փեթակները. ուր կը կախուեն թելի վրայ շարուած մաւմրգի չորացած տերեւներ. որ հացի տակ կը զետեղեն թխելու միջոցին. նաեւ շարան-շարան կը կախեն եփած մաւմուրգ լիւրիայի չորացած ծովուկը եւն. եւն. այն ամեն բան, որ օգտսուն վայրի միշտ պէտք ունեն չփթելու համար. Այս տեղ է նաեւ հաւերու բունկալը ծուածելու համար.

մի հաստ մաշմրդի կամ կաղնի դերան, որ տոկուն է, կը դետեղէ տան աջ ու ձախ որմերու վրայ, այնպէս որ դերանի մի ծայրը հաստատուած լինի աջ դռան որմի վրայ. միւսը ձախ դռան: Այս դերանի միջավայրը կը անկէ մի հաստ սիւն 1-2 կանգուն բարձրութեամբ և կամրացնէ դերանի վրայ, չորս երկար և բարակ դերաններու ծայրերը կը հաստատէ այս սեան գլուխը, այնպէս որ ամեն մի դերանի միւս ծայրը հաստատուի որմերու չորս անկիւններու վրայ. արդէն հասկացանք որ 1—2 կանգուն ցած խոնարհած լինի միւս ծայրէն, որով հակեալ դիրք ստացած է, այսպէս չորս դերան ևս նոյն սեան գլխէն չորս որմերու միջավայրը կը հաստատէ, ապա դերանէ դերան մարդակներ կը դաժէ որմի մօտէն սկսելով, նախ երկար, հետդճեմէ կարճ մինչև մօտենայ սեան և այսպէս ամեն դերաններու վրան մարդակներ կը դաժէ: Մարդակներու վրայ ևս ցածէ դէպի վեր կը դաժէ խաբբումայ 1) կոչուած փոքր և բարակ տախտակներ իրարմէ քիչ հեռու. ապա երկուքի վրայ մի ուրիշը, որոյ եզերքները հաստատուած լինեն նախկիններու եզերքներու վրայ, այսպէս մինչև մի կարգը որմի վրան լրանայ. ապա սկսի երկրորդ կարգը նոյն ձևով. սակայն այս անգամ երկրորդ կարգի տախտակներու ներքին ծայրը հաստատուած պիտի լինի առաջին շարքի տախտակներու վերին ծայրի վրայ. այսպէս մինչև դադաթը, ապա նոյն ձևով չորս հակեալ դիրքերը:

Տան ծածքի հակեալ դիրքի վրայ անձրևի ջրերն արագութեամբ սահն կերթան. բայց ո՞ր տեղէն անձրևը ներս թափածէ կը կարկատեն. մի առ ժամանակ այդպէս կանցնեն: Ապա յարմար ժամանակին բրուտին շինել և թրծել կտան ֆիլեմիս, որ կղմնտօն է, կիսախողովակաձև կէս կանգուն երկարութեամբ ներքևի ծայրը քիչ լայն:

Քիլեմիսն ևս ծածքի վերան կը շարեն ցածէն դէպի վեր, մէջը դէպի վեր-կռնակի վրան, այնպէս որ երկրորդ կղմնտօնի լայն գլուխը ընկնի առաջին կղմնտօնի նեղ գլխի մէջ. ապա երրորդը երկրորդի, չորրորդը երրորդի մինչև հասնի դադաթը, ապա կսկսի երկրորդ կարգը առաջնոյն կից նոյն ձևով կը շարէ: Յետոյ կսկսի նոյն երկու կարգի միջավայրը, այս անգամ գլխի-վայր, շարել այնպէս որ տակի երկու կարգի կիսախողովակներու

1) Եղեւնիի փափուկ փայտ ունեցող տունկերը $1\frac{1}{2}$ —2 կանգուն երկարութեամբ կը կտրեն, ապա մի կողմէն վերէն վայր կը քաժանեն թանձր քարաի հաստութեամբ, մի թիղ լայնութեամբ, որուն կասեն խաբբումայ, որ ամեն տան եւ կորոպի համար ի գործ կ'ածեն:

եղերքները ընկնին միանգամայն նոր շարուածի տակ. այսպէս մինչև վեր:

Միւս եղերքը արդէն բաց մնացած էր, սորա մօտ ևս կը շարէ. երկրորդին հետ կը դոյնէ, այսպէս շարունակ:

Այժմ անձրեւի ջրերը գլխիվայր դարձած փրկմիտի վրան կիջնի, երկու կողմէն կը թափի կիսախողովակներու մէջ. կղմինտրէ կղմինտր անցնելով կը հոսի ցած:

Գիւղացին տան միջավայրի, այսինքն բուրակի ուղղութեամբ մի երդիք բացաւ, ներսը լոյս թափանցելու և դուրս ծուխ տալու համար, այս է պահան: Պաճայի տակէն մի երկաթեայ հաստ շղթայ կախեց ներքեւի ծայրը երկու կեռ, ուստի կը կախեն մեծ և փոքր ճուկեր, պղինձներ, ջուր տաքացնելու համ կերակուր եփելու համար:

Սոյն շղթային կլրմայուր կասեն տեղացիք:

Մի ծածել ¹⁾ շինեց, ցլիցի հաստ գերանի վրայ զետեղեց, որ վրան դնէ դռում, սոխ ևն. այնպիսի բաներ, որ ծուխի ազդեցութեան տակ փտութենէ զերծ մնան:

Մառանի դրսի որմն վրայ-բարձր շինեց հաւերու փինեսը. գիւղացին իր առնը շինելու համար անմիջապէս դործի շուկեց, այլ մի քանի տարուան մէջ աւարտեց. տարուէ տարի յարմար ժամանակ դանելով մէկ մէկ մասը վերջացուց:

Բ.

Գիւղացին նոր քան շուրջը

Նա իր տան շուրջը դանուած անտառի ծառներն արմատախիլ անելու համար ահագին ճիգ ու ջանք կը թափէ. երբեմ յաղթանդամ ծառներու հաստ արմատները հողէն խլելու համար ահագին միջոցներ կը վատնէ, նա երկրբանի ծանր բրնձով ինոք արմատներու շուրջը ինոք կը փորէ, բրնձ կացնաձև կողմով տեսնուած արմատները կը կտրէ. ապա ծառի միջավայրը երկար հաստ պարանի մի ծայրը կը կապէ. ամբողջ ընտանիքի անդամները կը հաւաքէ միւս-գետին մնացած ծայրի վրայ կը քաշեն. եթէ ծառը չքրպաց, ասել է ծառը ուղղահայեաց ինոք ձգուած

1) Ծածելը մեծ խտրի չափ եւ մատի հստատեմամբ բաղրոջներէ հիւսուածք մէ. որ հաստուած է մեծ դերանի մի կողմ-փոքր ինչ պահայի ուղղութենէն շեղուած, ուր շարունակ ծուխ դարնելով թանձր մուր կը կապէ:

արմատներ ունի, կը շարունակէ դարձեալ փրել, կտրել մինչև տապալեն, քիւրուղը (կոճղը) հողէն դուրս դալ: Այսպէս շարունակ, միայն տանը շուրջը կը թողու քանի կարևոր վայրենի ծառներ, որոց վրայ խաղողի վազ արձակելու¹⁾, կամ այդ ծառներու մի յաղթանդամ հիւղին վայրը խոտ, ձեղ դդմի չորացած շիւղ չծեծուած լիբիայ կամ ծեծուած չալ դիզելու համար, որ անասուններու ձմրան կերն է:

Գիւղացին երբ ծառներ տապալելու-արմատախիւ անելու դժուարութիւններու պատահի կացինով կամ սղոցով կը կտրէ, արմատին վրայ փայտեր կը կուտակէ, կը վառէ, որ կոճղը հողի մէջ մեռնի: տակաւ առ տակաւ փթի քանի տարուան մէջ:

Գիւղացին շարունակ մի գործով չպարապեր, երբ նա ծախքի համար դրամի պէտք ունենայ տապալած ծառներու հատալունէն տախտակ կը քաշէ սղոցով, կտր կամ երկար տաշտեր կը շինէ ծառի մի մասի մէջ ուրազով տաշելով, կտր զայլոսն կը պատրաստէ մէջը կաթ լեցնելու համար, ապուրի կուտ, շերեփ տակառի մասնը տախտակներ կը շինէ մաշմրզի փայտէ, երբեմն աթոռներ կը պատրաստէ լաւի թփի բներով, նոտաւորը բարակ ծոցներով կը հիւսէ կամ ածուխ կը պատրաստէ դարբններու գործածութեան և կամ քաղաքացին կերակուր եփելու համար:

Գիւղացին այժմ խղճով փոքր ինչ հանգիստ է, նա տոնը աջ ու ձախ կոննդուռէն ցած գտնուած դառիվայրը տեղ տեղ քանդած էր ծառներ արմատախիւ անելու համար, նարա համար այժմ ամենակարևորն է արտավայրը պատրաստել:

Օգնութեան կը կանչէ դրացիներէն 5—10 հոգի, տանը ներքին կողմ երկեքանի բըշով 2—2½ թիղ խորութեամբ կը բընն, բըշի սուր կողմով մեծ ու փոքր արմատները կը կտրեն և հողի երես կը քաշեն, դու տեսնէիր իրարու կշտին կանգնած տասը, կամ տասն և հինգ հոգին մի անգամէն ինչպէս բրիչները կը բարձրացնեն, գետնին հարուած տալու միջոցին խորը կը չշան, իրենց առաջի թումբը հետզհետէ քանդելով առաջ կերթան: 2—3 աւուր մէջ գիւղացուն այճը կը պատրաստեն:

Գիւղացին նպատակաւ արտը տանը ներքե պատրաստեց,

1) Ծառներու արմատին մօտ խաղողի վազ կը տնկեն, թոյլ կտան որ ծառն իլկեր բորձրանայ, տարածուի բռնի, պատէ ամեն ճիւղերը մինչև գազաթը տարիներու ընթացքին մէջ: ապա կուղղուի մօտակայ գտնուած ծառները սրատես արծուի նման, այս միակ որթը կը պատէ բազմաթիւ ծառներ, բունը հաստանալով երեսը շերտ-շերտ խաւեր կը կապէ իրրեո ծառներ, բունը հաստանալով երեսը շերտ-շերտ խաւեր կը կապէ իրրեո կեղեւ, Տեսած եմ երկու-երեք սերունդ, իրարու յաջորդող, որոց մին եւս չէր գիտէր այս կամ այն հսկայ վազի տնկուած թուականը:

վասնզի նոցա հացաբոյսը լաղուսն է. լաղի բոյսը որչափ աւելի աղը ունենայ, այնչափ առատ բերք կտայ, նա ունի բաւական թուով անասուն, կուղիքն առատ է կուղիները մէջ, ուր հաւաքուած մէջը անձրևի ջրեր կը քշեն, կը տանեն արտը: Բացի մէջէն, որ կը տարածուի արտի վրայ. գիւղացին կուղիքն սեփեթի մէջ կը լեցնէ. շալակելով կը տանէ կարգաւ արտի մէջ կը թափէ, թիակով ամեն կողմ կը ծարածէ, ուր արեգակի անձրևի ազդեցութեան տակ հողին կը խառնուի: Շատ քիչեր կան աղը կրելու համար զոյգ մի եղ կը գործածեն, եթէ արտի դիրքը շատ հակեալ է: Գիւղացին միայն դորանով չբաւականանար, նա արտի մէջ գանուած խռիւներն ու արմատներն ի մի կը հաւաքէ, տեղ տեղ կը կուտէ, կը վառէ և բոցերով կը զուարճանայ. վասն զի մեծ յոյս ունի թէ յաջորդ տարին առատ հաց պիտի ունենայ: Կուսկուսն ալ կամ ձախ կողմ, փոքր ինչ ցած, մի կալաչափ վայր բոլորչի պատ կը քաշէ ամուֆի համար. նորա պատն է բազկի հաստութեամբ, մարդու հասակի բարձրութեամբ ամրապինդ ցցեր կը ցցէ գետին 1—2 թիղ իրարմէ հեռի. հետզհետէ բոլորչին կը միացնէ սկոած ցցի մօտ. ապա այդ ցցերու վրայ կը հիւսէ լաւի, բլրի, կաղնիի ձողեր: Ամուֆի տեղն ևս պատրաստ է, ուր պիտի սերմանէ զանազան բանջարեղէն տարւոյն ամեն եղանակին թարմ-թարմ իր տան գործածելու համար:

Գարնան սկիզբը կուցողութի արտը հարուով մի անգամ ևս վարեց. թողուց մի առ ժամանակ անձրևի ու արեգակի առաջ, որ կոշտերն խոխոեն, հողը եփի, կուղին ամեն տեղ խառնուի հողի մասերու մէջ թափանցէ՝ ապա Ապրիլ ամսոյ մէջ լաղի հատիկները բռան մէջ առնելով ցորեան սերմանելու պէս արտի երեսը կը սփռէ ու կը հերկէ հարորով:

Գիւղացին փոքր քանակութեամբ լաղտի սերմի հետ կը խառնէ դգմի, լիւբիայի, կանեփի սերմունք, վասն զի գոյմը առանձին այնչափ լաւ չաճի, որչափ լաղուտի արտի հովանուներն, նոյնպէս կանեփը, որ ճիւղեր կարճակէ, լաւ-առատ սերմունք կուսնենայ նաև ցողունի վրայ կարծր կոշտ խաւ մի կը կապէ որմէ կը շինեն անասնոց կապեր, պարաններ և չուաններ, իսկ լիւբիան փոքր ինչ աւելի կը սերմանեն:

Գոյմը առանձին, արտի եղբրներն շատ կը սերմանեն, որովհետեւ ձմեռը թէ անասնոց կեր և թէ մարդոց կերակուր է: Նոյնպէս կանեփը առանձին ու խիտ կը սերմանեն, վասնզի գիւղացու կտաւի մեծ մասը կանեփէ պիտի գործուի, լիւբիան որ թէ ուտելու և թէ վաճառելու համար կարևոր է:

Այժմ կը թողում սոցա վրան յարմար տեղը ընդարձակ խօսելու, կը դառնամ հարեանցի ակնարկ ձգել ամուֆի վրայ:

Ածուքը, որպէս ասացի, դիւղացու բանջարանոցն է, որ ամեն ընտանիք պիտի ունենայ, դիւղացին քանի ածուներով կը բաժանէ, ամեն մի ածուի մէջ զանազան սերմունք կը սերմանէ կամ կը սատրէ, կը ցանէ պուտ, պղպեղ, սխտոր, սոխ, բանջար (կաղամբ) բաց և դոց տեսակները, եզ սոխ, որ սխտորի նման շերտերու բաժանուած է, անլուխք, վարունք, քառսունք, որ դեղին հատերով լիւրիա է, շատ շուտ կը հասնի, անքել լիւրիա, որ թել չունի ծուլութիւն վրան, հատերը կարմիր ու կլոր են, սև, սպիտակ և կարմիր լիւրիաներ, որոց հատերը տափակ ու երկար են, ևն. հանաչեղէն:

Ապրիլ ամսոյ մէջ ենք, ամեն կողմ կանաչով պատած է, հայ դիւղացին ուրախ-գուարթ արշալոյսին դուրս կը վազէ. կը դիտէ բարձրէն իր ընտանիքին կեանքը ապահովող արտն ու ածուքը, նա մի վայրկեան դադար չառնէր, տուն կը մտնէ, տրեխները կը հագնի, բէյնուն ձեռքը կառնէ, չուանը ուսը կը ձգէ, կը բարձրանայ անտառը, ուստի լուծ, հարոր, լեխսրի, փեսաւի, կացինի, բէյճուի ևն. գործիքներու համար յարմարագոյն փայտեր կը կտրէ, շալակելով տուն կը բերէ, նա ծանր բեռան տակ, առանց սեւէ տրտունջի սըլուրջալով կամ քարմոցով ըուրդ մանելով տուն կ'գայ: Այսպէս, թէ իգական և թէ արական իւրաքանչիւր անդամը երեք տարեկանէն սկսած մինչև 70—80 տարեկան ծերը իր գործը կը կատարէ. գորս միառմի պիտի ներկայացնեմ յետոյ:

Հայ դիւղացու ապահովութեան համար ամենակարևորն է կաղնուտը, սորա համար արդէն արտի երկու կողմերը զետիններ թողած է. ուր պիտի տնկէ կաղնիի տունկեր, աճեցնէ, ապագային կաղնիը վաճառէ, տան պէտքերը հոգայ: Այս մասին ևս յետոյ:

Գ.

Հայ գիւղացուն մարազը

Գիւղացին ունի տուն, սերմանած արտ. 5—6 կիթան կով, մի աջառ, երկու եզ, կովերու էգ հորթերն (արու հորթերը կը մորթեն, արդէն սովոր են կովերը առանց հորթի կաթ տալու, էգերուն ևս քիչ ժամանակ կը ծծեցնեն), նոցա այժմ պէտք կը լինի հացահատիկը—լազուտը, ընդեղենները և անասնոց կերը (ձմրան համար) պահպանելու վայր: Առաջինի համար ժամանակ դեռ շատ կայ. իսկ այժմ մարազի անհրաժեշտ պէտք ունի. դարնանէ նա կսկսի չորացնել այլ և այլ առատ կաթ արտադրող

Ժառանգորու մատուցած տերևները դանաղան կաթոտ բոյսեր և ղե-
տեղել մարագը: Նա կը թողու ապագային շինել լազուտի կոթոր, կսկսի մարագը շինել: Մէկ-երկու սենեակի չափ տարածութիւն
ունեցող գետնի վրայ բոլորշի կը ցցէ 5—8 կանգուն երկաթ
ծողեր, ապա 2—3 մատի հաստութիւն ունեցող ընտանի կաղինի
երկար ձողերով կը հիւսէ ցածէն գէպի վեր մինչև ձողերու ծայրը,
մի կողմէն դուռ կը թողու 1—2 կանգուն բարձրութեան վրայ,
որ անասուններ ներս չմտնեն: Մարագի շրջապատը վերջացած
է, մարագի ուղղակի միջավայրը կը ցցէ մի բարակ գերան, որ
1—2 կանգուն բարձր լինելու է շրջապատէն և ծայրն ևս ճիւ-
ղեր թողուած: Այս անգամ ուրիշ-միջակ հաստութեամբ ձողեր
կը շարէ ծածքի համար մարագի վրան. ձողերու մի ծայրը կը
հաստատէ շրջապատին, միւս ծայրը միջավայրը ցցուած գերանի
գլխի ճիւղերուն կը կապէ, այսպէս ամբողջ վրան ձողեր կը ղե-
տեղէ խիտ առ խիտ և երեսը իսկիւր բոյսի խրճերով կամ հաճարի
խրճերով կը պատէ, որպէս զի անձրևը ներս չթափանցէ:

Մարագը պատրաստ է, գիւղացու կինը, աղջիկը, պատանին
բէյնուլով կամ մանգաղով՝ հետները խառար կոչուած մեծ խուրձ
առած կը մտնեն ցախուսը, կը բարձրանան ծառներու վրան,
մատղաշ շիւղերը կը բոյգեն (ափով շիւղի արմատէն բռնելով
ամրապինդ այնպէս մինչև ծայրը կը քաղեն որ տերևները կը
թափի կամ բռան մէջ ամփոփելով գոգնոցի մէջ կը լեցնէ, ուստի
գետին. իսկ եթէ ձեռքը շիւղին չհասաւ, բէյնուլով ճիւղը կը
կտուէր, կը ձգէ գետին, այդ տեղ ծառի վրայ լաւ գործ չկատա-
րողները թափած ճիւղերու շիւղերը կը բոյգեն, կը փռեն, չորաց-
նեն, ապա մի օր ևս կը կրեն: Մարագի մի կողմ կը ղետեղեն:
Նոյնպէս ձորերէն ու ծմակներէն կաթոտ խոտեր կը քաղեն,
չորացնեն և կամ երբ լաղսի քաղանք լինի, խիտ առ խիտ բու-
սած լաղսի, լիւքիայի, գգմի ևն. նոսրութիւն, այսինքն աւելորդը
կը հանեն, բուռ-բուռ կը ձգեն գետին. երախաներ կը հաւաքեն,
արդէն դուրս կը հանեն, կը փռեն որ չորանայ, ապա կը տանեն
մարագը:

(Շարունակելի).

Ս. Հայկունի